

TARİH KÜLTÜR SANAT MİMARLIK

SAYI: 1

HİLMİ YAVUZ • İLBER ORTAYLI • NECDET SAKAOĞLU

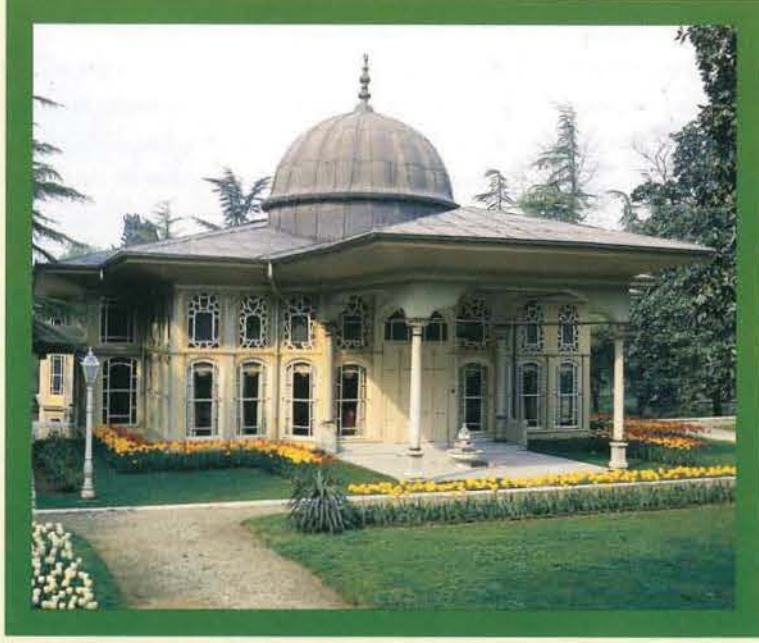
DENİZ ESEMENLİ • UĞUR TANYELİ • MUSTAFA ARMAĞAN

F. YAŞAR YILMAZ - SARA BOYNAK • SEMAVİ EYİCE

MEHMET KENAN KAYA • HAKAN GÜLSÜN • ENGİN ÖZENDES

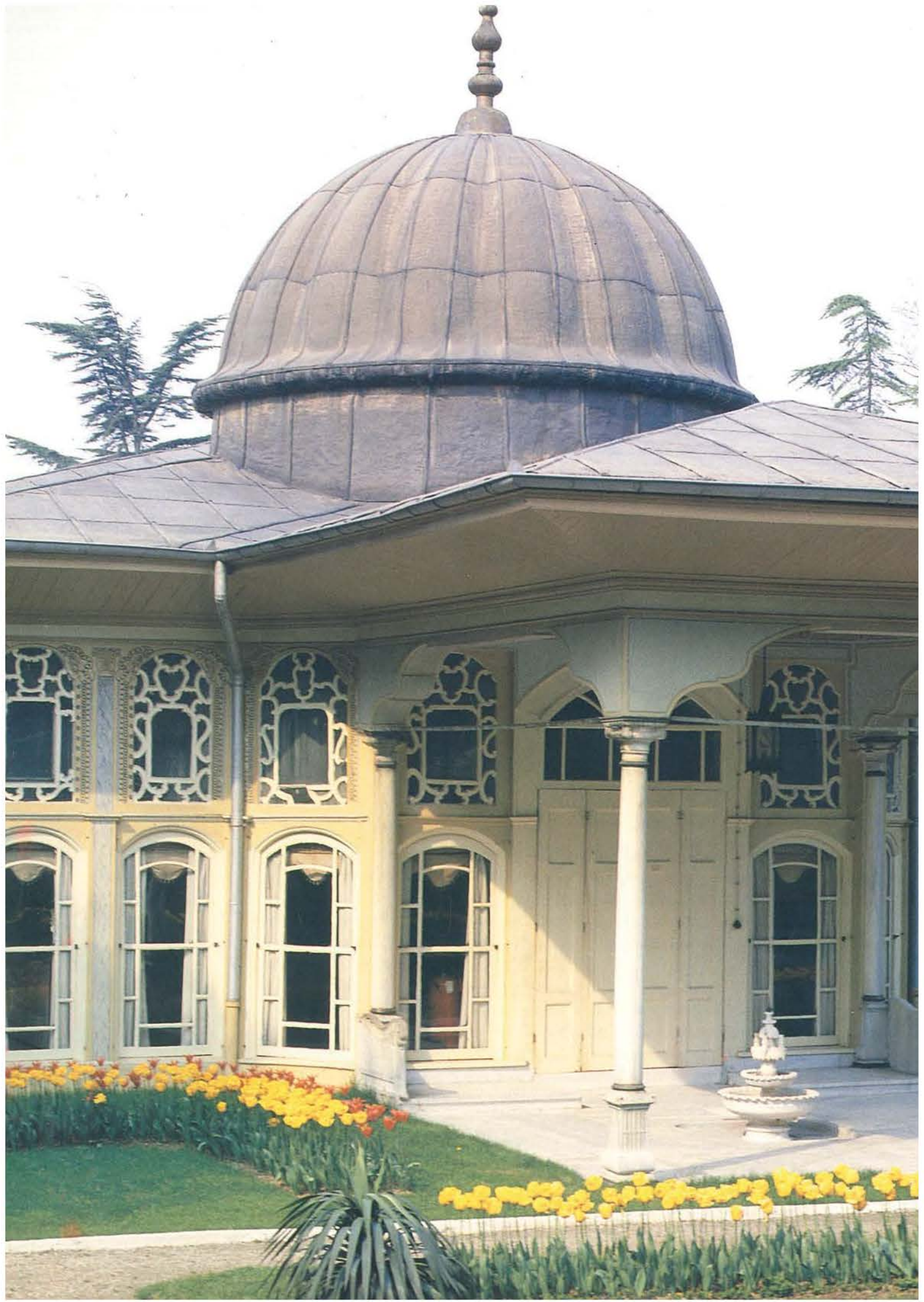
ÜMRAN BULUT • SEMA ÖNER • ŞULE YUM

Aynalıkavak Sarayı

Semavi EYİCE*

Haliç Kıyısında Kalan Son Osmanlı Sarayı: Aynalıkavak Kasrı

Bugün Aynalıkavak Kasrı diye bilinen şirin ve güzel yapı, bir zamanlar, akisleri Haliç'in berrak sularına vuran birçok köşk, harem ve hizmet binalarından meydana gelmiş bir komplekstir. Tersane veya Aynalıkavak Sarayı adını taşıyan bu kompleks, III. Selim zamanında tek bir yapıya indirgenmiş, arazisinin büyük bölümü giderek genişleyen tersaneye bırakılmıştır.

Fatih Sultan II. Mehmet, 1453'de İstanbul'u fethettikten sonra, ilk olarak, eski "Forum Tauri"nin yerinde, şimdiki üniversite merkez binasının bulunduğu mahalde bir saray yapılmasını emretmişti. Kısa süre içinde, o dönem Osmanlı Türk zevkine uygun olarak yükselen saray kompleksi, tarihe "Sarayı Atik" (Eski Saray) adı ile geçecektir. Ancak İstanbul'un en güzel köşesi olan tarihi yarımada'nın ucunda, gerek manzarası, gerek her mevsimde ve her rüzgârda yerleşim alanı olarak uygunluğu nedeniyle, yüzyıllar boyunca, Osmanlı padişahlarının ikamet edecekleri asıl sarayın ilk yapılarını da yine Fatih kurdurmuştur. "Sarayı Cedit" yani "Yeni Saray" adıyla tarihe geçen bu kompleks de, bugün "Topkapı Sarayı" diye bilinen yapılar topluluğudur.

Osmanlı hükümdarları her zaman su kıyılarına tercih etmişlerdir. Bunun için Sarayı Cedit'in arazisinde, bugün Sarayburnu dediğimiz en uç kesimde Batılı seyyahların "Harem d'été" (yazlık harem) olarak adlandırdıkları, büyük bir sahil saray kompleksi yaptırmışlardır. Pek çok defa onarım gören, 1855'e doğru çekilen bir fotoğraftan anladığımıza göre, o sıralarda oldukça da bakımlı bir halde olan bu büyük kıyı sarayı kompleksi, 1863'de çıkan bir yangında harap olmuş, bir süre sonra da demiryolu geçirilmek üzere tümüyle yıkılarak ortadan kaldırılmıştır.

Padişahların, kıyılarda denizi seyrederek yaşamın zevkini çıkardıkları ve özellikle bahar ve yaz aylarında oturmayı tercih ettikleri 'sayfiye' sahil sarayları da vardı. Bunlardan biri, Üsküdar ile Kadıköy arasında, Salacak semtinde bulunan "Kavak Sarayı" idi. Bugün hiçbir izi görünmeyen, Marmara üzerinde güneşin batışına hakim bir konuma sahip bu saraydan, bize yalnızca *Harem İskeleyi* adı, bir hatıra olarak kalmıştır.

Boğaziçi kıyılarında çeşitli yerlerdeki köşk ve kasırlardan başka Kanunî döneminde çok güzel ve mimarisi bakımından ilgi çekici bir kasır da Beykoz dolaylarında inşa edilmişti. Bir kısmı su üstünde direklerle oturan ve içinde duvarlarında kasideler yazılı olan bu kasır en azından 18 yy. başlarına kadar yaşamıştır.

Bir başka sahil sarayı ise, bir zamanlar tertemiz berrak suları, bir kısmı yemyeşil kıyıları, özellikle yukarı kesimlerinde sıralanan muhteşem yalıları ile dünyanın sayılı güzel köşelerinden biri olan Haliç'in Galata yakasında yer alıyordu. Gerçekten de o dönemlerde, Haliç'in suları öylesine temizdi ki, en iyi balıklar burada tutulur, en dolgun istiridyeler burada toplanırdı. Bugün Aynalıkavak Kasrı diye bilinen şirin ve güzel yapı, bir zamanlar, akisleri Haliç'in berrak sularına vuran birçok köşk, harem ve hizmet binalarından meydana gelmiş bir komplekstir. İstanbul çevresinde ve Boğaziçi'nin doğal güzelliğe sahip birçok köşesinde Haliç'in kuzey kıyılarında Bizans döneminde kayda değer bir yerleşime dair bir bilgi ve bir iz yoktur. Ancak eski bir efsane, *Zootikos* adındaki bir azizin hayatından bahsederken onun adına Haliç'in yukarı kesiminde kurulmuş bir cüzzamhânenin (leprosere) bahseder. Bu tecrithanenin tam yeri bilinmemekle beraber efsanenin içindeki bazı ayrıntılardan bunun Hasköy dolaylarında bir yerde olabileceği bir tah-

min olarak ileri sürülür. Hatta yine bir ihtimal olarak Haliç üzerinde Hasköy Köprüsü yapıldığı sırada kuzey tarafındaki ucunda yamaçta görülen bazı Bizans dönemi duvar kalıntıları belki de bu cüzzamhânenin son izleri idi. Ancak bu izler yakın yıllardaki yapılaşma ile yok olmuştur. Bizans çağındaki bu bölgenin durumu hakkında daha fazla bir şey bilinmemektedir.

Hünkârların kısa süreli ikametleri için köşkler, uzun zaman yaşamaya elverişsiz Biniş Kasırları vardı. Aynalıkavak Sarayı ise aksine, bir zamanlar, padişahın bütün harem halkı ve hizmetlilerinin büyük bölümüyle gelip uzunca bir süre yaşayabildiği büyük bir saraydı. O nedenle de sultana mahsus köşklere başkaca harem halkı ve hizmetliler için de ayrı ayrı daireler bulunuyordu.

Bugün etrafı duvarlarla çevrili ve denizle artık hiçbir bağlantısı bulunmayan tek bir kasırdan ibaret Aynalıkavak Sarayı'nın öncüsü, aslında Tersane Bahçesi Sarayı diye tarihe geçen binadır. "Aynalıkavak" adının sonradan Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan 1718 tarihli barış antlaşmasından sonra padişaha armağan gönderilen büyük ve değerli Venedik aynalarının, iç süslemelerde kullanılması yüzünden saraya verildiği söylenmektedir. "*Kavak kadar uzun endam aynaları olan saray*" sözünün "Aynalıkavak" adına dönüştüğü yaygın bir görüştür. Oysa 19. yy. başlarında, halen İstanbul Deniz Müzesi'nde bulunan, Mıgırdıç Melkon adlı bir sanatkar tarafından yapılmış kabartma resimde, sarayın arkasındaki korulukta, gövdesine bir ayna parçası gömülmüş bir kavak ağacı görülmektedir. Halbuki ona nazaran çok daha eski tarihlere ait yine böyle gövdesine bir ayna gömülmüş ağaç gösteren 1677 tarihli bir başka minyatür İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. 5461 No'lu Gazneli Mahmud Mecmuası adlı bir albümde görülmektedir. III. Ahmed döneminde İstanbul'a gelen ve Aynalıkavak Sarayı'na girme imkanı bulan Aubry de la Motraye ise, seyahatnamesinde, sarayın bu adı, odalarındaki irili ufaklı aynalardan aldığını yazmaktadır. III. Selim'in saltanat yıllarında, adeta saray ressamı ve mimarı konumunda olan A. İ. Melling'e gelince, o, buranın adının hep yanlış açıklandığını öne sürer. Melling'e göre güneş vurduğunda yaprakları sanki birer aynaymışçasına parlayan bir tür kavak ağacına "Aynalıkavak" denilmektedir ve sarayın bahçesinde de bu türden, çok yaşlı bir kavak ağacı bulunmaktadır. Gelgelelim, Tersane Sarayı'nın, çok daha önceki yıllardan beri "Ay-

1 19. yüzyıl başlarında Aynalıkavak ve çevresi. Melling, Paris, 1819.

nalıkavak” adıyla bilindiği (1639 Kasım’ından 1641 Şubat’ına kadar) İstanbul’da kalan Du Loir’in seyahatnamesinden anlaşılmaktadır. Ancak Du Loir, sarayın kafes biçimindeki duvarlarının sanki aynalardan yapılmış izlenimini verdiği için buraya Ayna Sarayı dendiğini anlatmaktadır. İsveç Kralı XII. Karl ile birlikte İstanbul’a gelen mühendis ve sonradan general Cornelius Loos (1686-1738) da, 1710’da, yani Venedik’le yapılan antlaşmadan önce çizdiği ve sarayın içini gösteren resimlerin açıklanmasında, binayı “Ayna Sarayı” (Spegel Sreail-Sale de Miroirs) diye adlandırmaktadır.

Demek oluyor ki buraya “Ayna Sarayı” veya “Aynalı Saray” denilmesi, Venedik barışından öncedir ve en azından 17. yüzyıldan itibaren bu ad kullanılmaktadır.

İ. Hakkı Konyalı’nın öne sürdüğü bir başka görüşe göreyse, o çağlarda ok hedeflerine “ayna”, bunların destek kazıklarına da “kavak” deniliyordu. Sarayın hemen arkasındaki tepe de *Okmeydanı* olduğuna göre, “Aynalıkavak” adı buradan kaynaklanmaktadır. Ne var ki bu varsayımın inandırıcılık kazanabilmesi için, ok hedefine gerçekten de “ayna”, hedef kazığına da “kavak” denildiğinin kanıtlanması gerekir. Ayrıca sarayın bulunduğu mahallin ok hedefleriyle ilgisi de belgelenmelidir. Aksi halde bu görüş de yazarın tahminine dayalı bir iddiadan öteye gidemez.

2 1865 yılında sultana sunulan Gazneli Mahmud Mecmuası’ndaki bir minyatürde Aynalıkavak Sarayı. I.Ü. Kitaplığı.

Evliya Çelebi’nin yazdığına bakılırsa, fetihten hemen sonra, Otağ-ı Hümayûn, sarayın inşa edildiği yere kurulmuş ve gâza malı burada dağıtılmıştır. Fatih Sultan Mehmet de, aynı yerde bir kasır, sofalar ve havuz ile şadırvanlar ve bir hamam yaptırılmasını ferman etmiş, ayrıca çevreye on iki bin selvi ağacı dikilmesini istemiştir. Sayı biraz abartılı da olsa, yörenin bir orman halinde olduğu gerçektir.

16. yüzyıldan itibaren Tersane Bahçesi diye adlandırılan bu yerde, Fatih döneminde gerçekten de bir kasır yapıp yapılmadığı kesin olarak belli değildir. Anılan yüzyıl başlarında tersane-nin Haliç’de, Kasımpaşa ve çevresine yerleşmesiyle, kıyı ve Okmeydanı arasında kalan geniş a-razi de Tersane Bahçesi diye anılır olmuş, ve bu yöreye, padişahlara mahsus olduğundan “Hasbahçe” de denilmiştir. Burada, saray mutfağına gidecek çeşitli sebzelerin yetiştirildiği bostanlar-la, hünkârların atları için bir Hasahır da bulunuyordu.

Bilinen İlk Kasır

Tersane Bahçesi'nde inşa edildiği kesin olarak bilinen ilk kasır, Sultan I. Ahmed'in (1603-1617) buyruğu ile yaptırılmıştır. Genç padişah, kısa saltanatı sırasında, zaman zaman Tersane Bahçesi'ne gelir ve buradan yaya olarak, Eyüp Sultan'ı ziyaret ederdi. Naima Tarihi'nden öğrendiğimize göre, hünkâr, Hicri 1022 yılı sonlarında (1613), Edirne'de kaldığı günlerde, Tersane Bahçesi'ne bir kasır kurulmasını ferman etmiş ve 1023 Muharrem'i başlarında (1614) İstanbul'a döndüğünde, yapımı henüz tamamlanmış olan bu kasırda bir süre kalmıştır. Bu arada, harem bahçesine, devlet ricalinin armağanı olan çiçekler de dikilmiştir. Padişaha refakat edenler ceppe kalabalık olduğundan, bunların bir kısmı Haliç'in daha yukarılarında kurulu olan Karaağaç Kasrı ile hemen bitişiğindeki Yusuf Efendi Bahçesi'nde barınmışlardır. Tersane Bahçesi (veya Ayna) Sarayı'nda, 1615'de dünyaya gelen Sultan Ibrahim de (1640-1648) Haliç kıyısındaki bu köşeyi sevmiş, burada yeni bir kasır daha inşa ettirip, ayrıca harem bölümünün denizi görmesine engel olan yüksek duvarlarını da yıktırarak cepheyi açtırtmıştır. Buna koşut olarak, Haliç'ten geçen kayıkların sarayın açığından dolaşmaları emredilmişse de, yakınmalar üzerine, bu garip yasak bir hafta sonra kaldırılmıştır.

17. yüzyılın diğer padişahları da yöreyi imar ettirmekten geri durmamışlardır. Nitekim o dönemlerde, saray çevresindeki geniş koruluk ve bahçelerin bakımıyla görevli kalabalık bir hizmetliler kadrosunun varlığını, yine Evliya Çelebi'den öğrenmekteyiz.

Osmanlı devrinin çok sevilen bir spor dalı olan okçuluk, sarayın arkasındaki Okmeydanı sırtlarında yapıldığından, padişahlar sık sık buraya gelmekte ve Tersane Sarayı'nda kalmaktaydılar. Dolayısıyla saray ve korusu ile bahçeleri son derecede bakımlıydı. Ancak IV. Mehmed döneminde (1648-1687), H. 1089 (1677) Muharrem ayı ortalarında, büyük bir felaket yaşandı. Harem'de çıkan yangın, kısa sürede burayı sarmış, oradan da Padişah Kasrı'na (Hasoda) atlamıştı. Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, Vekayiname'sinde olayı anlatırken, bütün saray halkının yangı-

3 Aynalıkavak Sarayı.

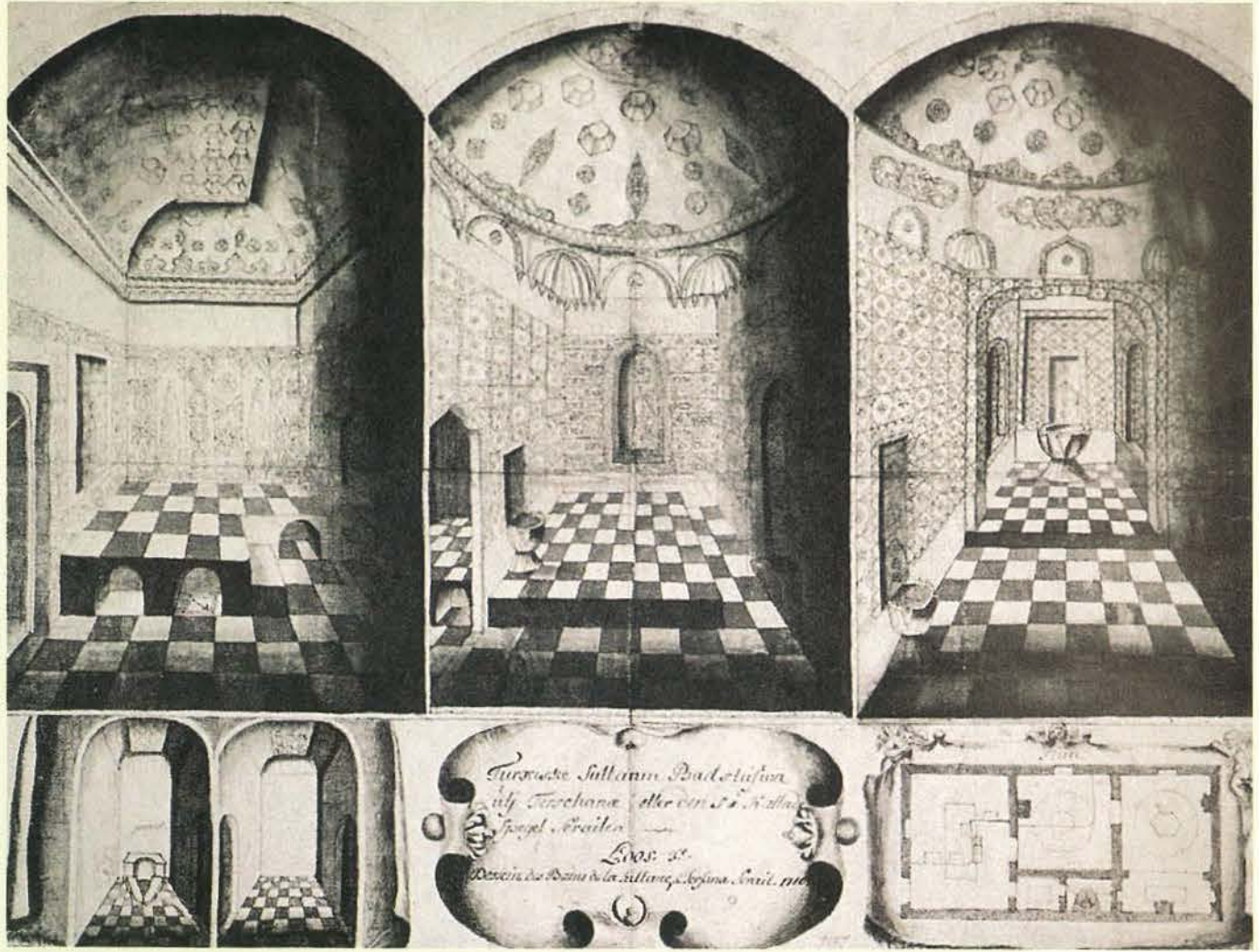

nı söndürmeye çalıştığını, ancak duvarları yıkmak suretiyle afeti önleyebildiklerini yazmaktadır. Sultan IV. Mehmet, sarayın hemen onarılmasını emretmiş, gerçekten de inşaat kısa sürede tamamlanarak padişah H. 1090 yılı Muharrem’inde (1679), Polonya seferinden döndüğünde, Haliç’te kayıklarla yapılan geçit törenini, yeni sarayın kıydaki kafesli köşkünden izlemiştir.

18. yüzyıl başlarının İstanbul için özel bir önemi vardır. Bu önemi, asıl Yahya Kemal Beyatlı adlandırmış olmakla beraber, tarihçi Ahmed Refik Altınay’ın bir kitabına başlık yapmasıyla yerleşen “Lale Devri” deyimini anlatır. Lale Devri boyunca, saray ve İstanbul halkı, Haliç ve Kağıthane deresinin güzelliklerini alabildiğine yaşamıştır. Bu bağlamda, Haliç kıyılarının yukarı kesiminde, Haliç’e dökülen Alibey ve Kağıthane derelerinin çevresinde, birbirinden güzel bahçeler, zarif köşkler ve kasırlar, muhteşem yalılar ve saraylar yapılmıştır. Doğal olarak aynı bölgedeki Tersane (veya Aynalıkavak) Sarayı da en parlak bir durumdaydı.

1696 yıllarında çıktığı doğu gezisinde, III. Ahmed (1704-1730) döneminde ve tam da Lale Devri’nde İstanbul’a gelen *Aubry de la Motraye*, Aynalıkavak Sarayı’na da girebilmişti. Onun yazdıklarına göre, sarayın Divanhane’sinin büyük bir kısmı, suyun içine çakılı kazıklar üzerinde oturuyordu ve buradan Haliç’i gören güzel bir manzarayla karşılaşılıyordu. İç yüzeyi zengin nakışlarla bezeli geniş bir kubbe, bu salonu örtüyordu. Yan taraftaki odalar da aynı ölçüde süslüydü. Ayrıca bu bölümde, çok güzel bir hamam da bulunuyordu. La Motraye’in ziyareti sırasında çinileri onarılmış olduğuna göre, sarayın en azından bu bölümünde, duvarlar çiniyle kaplıydı. Nitekim, hemen hemen aynı yıllarda sarayın içine girerek bu Divanhane’nin ve hamamın resimlerini çizmiş olan İsveçli mühendis *Cornelius Loos* da, kubbe ve tavanlardaki zengin işleme-

4 İsveçli mühendis Cornelius Loos’un deseninden, 18. yüzyıl başında Aynalıkavak Kasrı Valide Hamamı’nın zengin tavan ve iç süslemeleri.

leri, duvar çinilerini, desenlerinde belirtmiştir. Loos'un İstanbul'da iken çizdiği çeşitli resimler arasında birkaçı da bu sarayın iç görünümünü aksettirir. Bunlarda sarayın bir büyük salonu herhalde divanhanesinden başka kubbeli küçük bir hamamının da iç görünümü yer almaktadır. Bu desende hamamın planı ve hatta yanındaki helanın planından başka esas mekânın kesit halinde resmi de bulunmaktadır. Çok ayrıntılı olan bu resim iç süslemesi ve kubbe dekorasyonu hakkında bilgi verir.

1132 yılı Şaban ayında (1719), Sultan III. Ahmed'in şehzadeleri için düzenlenen sünnet düğünü şenlikleri, on beş gün süreyle Okmeydanı'nda sürerken, padişah da bütün harem halkıyla birlikte Aynalıkavak Sarayı'nda kalmıştır. Bu muhteşem olayı tasvir eden minyatürler, Seyyid Vehbi'nin (ö. 1736) Surname'sinde yer alır. Böylece, Aynalıkavak Sarayı'nın dış görünüşünü, bir Türk ressamının çizgileriyle de görmek mümkün olmaktadır.

Osmanlı Diplomasinin Hizmetinde

Aynalıkavak Sarayı'nın tarihinde 18. yüzyıl, oldukça hareketli bir döneme denk düşer. Sultan I. II. Osman'ın (1754-1757) da H.1169 (1755-56) yılında bir süre burada ikamet ettiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında H. 1193 (1779) yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bazı hükümlerinin açıklığa kavuşturulması için yapılan görüşmeler, Aynalıkavak Sarayı'nda cereyan etmiştir.

18. yüzyılın ikinci yarısında, sarayın, yabancı elçi ve temsilcilerle yapılacak görüşmelerde kullanıldığı, böylece bir tür "Hariciye Köşkü" konumuna geldiği görülür. Ahmed Vasıf Efendi'nin (ö. 1806) Tarihi'nde burada Rus ve İngiliz elçileriyle yapılan görüşmelere yer verilmektedir. Rus elçisi ile İstanbul kadısı ve reisülküttap H. 1179 Muharrem'inde (1765), yine aynı elçi ile sadrazam ve Kapudan Paşa ve diğerleri Sefer ayında bu sarayda görüşmüşlerdir. Daha sonra burada, bu defa Avusturya (Nemçe) elçisiyle, kadı ve reisülküttap arasındaki pazarlıklar cereyan etmiştir. Bir başka önemli toplantı da, sarayda, sadrazam'ın huzurunda İngiliz elçisi ile yapılmıştır.

18. yüzyılın sonlarına doğru, Aynalıkavak Sarayı herhalde yer yer harap olmaya yüz tutmuş olmalıdır. Zira, Sultan I. Abdülhamid'in (1774-1789) son saltanat yıllarında, 1201'de (1787), Sadrazam Koca Yusuf Paşa, sarayı birkaç defa bizzat teftiş etmiş ve acele onarılmasını emredererek H. 22 Şevval 1201 (1787) tarihinde çalışmalara başlanmıştır. Şair Surûri'nin (1724-1814) Divanı'nda bu onarımla ilgili, düşünülmüş tarihler vardır:

*Ayandır her birinde mustakil tarihi cevherdar
Sürûri iki mısra yaptı ki beytü'l kasid oldu
Saray-ı dilkeş-i Tersâne buldu zibi itmâmı
Zehî matbû eser kim tarihi Han Abdülhamid oldu*

Bir başka tarihin sonunda da şöyle denmektedir:

*Hakkâ ki buldu sâyi cemîlinle âsafâ
Sâhilsarây-i saha-i Tersane safveti
Tevcihi rûy-i pâk ile târihe kul nazar
Ayinelikavak ne güzel buldu sûreti sene 1199*

Sözkonusu onarımın ne derece önemli olduğunu bugün ne yazık ki tespit edemiyoruz.

Sultan III. Selim (1789-1808) burada yalnızca bir ilkbahar geçirmiştir. Onun saltanatının ilk yıllarında, Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa tarafından sarayın onarımına girildiği bilinmektedir. Ancak bu onarım, önce yapılanın bir devamı mıdır, yoksa bugün görülen kasrın inşası ile mi ilgilidir, bilmiyoruz. Herhalde III. Selim'in emriyle, Tersane Sarayı'nın birçok bölümlerinin, bu arada Haliç kıyılarına ayrı bir güzellik katan Sahil Kasrı'nın yıktırılarak, bunlar yerine, eski Hasoda Köşkü'nün alanına ve kısmen de onun ana yapısı kullanılarak, şimdiki kasrın inşasıyla ilgili olsa gerekir. A. İ. Melling'in yazdığına göre, Fransız Elçisi General H. Sebastiani (1775-1851), 1806 yılında, Osmanlı saray adabına, teşrifat kurallarına ve geleneklerine aykırı

5

olarak, kılıcını kuşanmış bir halde padişahın huzuruna Tersane Köşkü'nde çıkmıştır. Bu köşk, yeni yapılan ve günümüze ulaşan bina olmalıdır.

Eski Tersane (veya Aynalıkavak) Sarayı'nın II. I. Selim tarafından yeniden düzenlettilmesi sırasında, arazisinin büyük bölümü, giderek genişleyen tersaneye bırakılmış, yıkılan binanın taşları da karşı kıyıda, Eyüp'de, Mîhrîşah Valide Sultan Medrese ve Türbesi'nin yapımında kullanılmıştır.

Bugünkü Aynalıkavak Kasrı, başlangıcı I. Ahmed'e kadar inen ve bir zamanlar çok geniş bir alana yayılmış birçok binadan oluşmuşken, I-II. Selim'in ilk yıllarında, yalnızca bir yapısının, muhtemelen Hasoda Köşkü'nün iç mimari yönünden yeni baştan düzenlenmesiyle ortaya çıkmıştır. İç kapıların üstündeki kasidelerde Sultan III. Selim anılmakta ve H. 1206 (1791/92) tarihi verilmektedir. Bu kasidelerden birinin şairi Enderunlu Fazıl, hattatı ise 19. yüzyılın ünlü ustalarından Yesari Mehmet Efendi'dir. Odalardan birinde, ahşap kaplamaya altın yaldızla işlenmiş olan tarih kasidesi, yine aynı yüzyılın büyük şair-

6

7

lerinden Şeyh Galib tarafından yazılmıştır. Bu manzume-tarih mısralarında, ebcedler değişik (1195 ve 1208) olmakla beraber, hepsinde de rakamla H. 1206 (1791/92) tarihi okunmaktadır. Yeni kasrın mimarı olarak Kirkor Balyan Kalfa (1767-1831) gösterilirse de, o tarihlerde henüz 23-24 yaşlarında olan Balyan'ın, kasrı temelden itibaren gerçekleştirmiş olacağına ihtimal verilmez. Olsa olsa, ana yapısı 17-18. yüzyıllara dayanan binanın içinin, yeni zevke göre bezemesine nezaret etmiştir.

Yeni Aynalıkavak Kasrı'nın, artık kıyı ile bağlantısı kesilmiş, Haliç yönüne yüksek bir duvar çekilerek, duvarla kıyı arasında tersane tesisleri kurulmuştur. Bu sanayi yapıları arasında, Hasbahçe'den kalabilmiş ağaçlarla çevrili kasır, sanki bir vahada gibidir.

1876 yılı sonlarında, bir ay kadar sürmüş olan ve "Meclis-i Mükâleme" diye de bilinen "Tersane Konferansı"nın Aynalıkavak Kasrı'nda toplandığı söylenirse de, bu önemli toplantının Kasımpaşa'da, Bahriye Nezareti Divanhanesi'nde yapılmış olması daha gerçeğe uygundur. Nihayet, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Bahriye Nazırlığı sırasında Cemal Paşa, kasrın bahçesinden bir bölümü daha tersaneye vermiş ve binayı onartırken, eski dönemlerden kalabilmiş son eklenmeleriyle muhtemelen harap bir haldeki hamamı da ortadan kaldırmıştır.

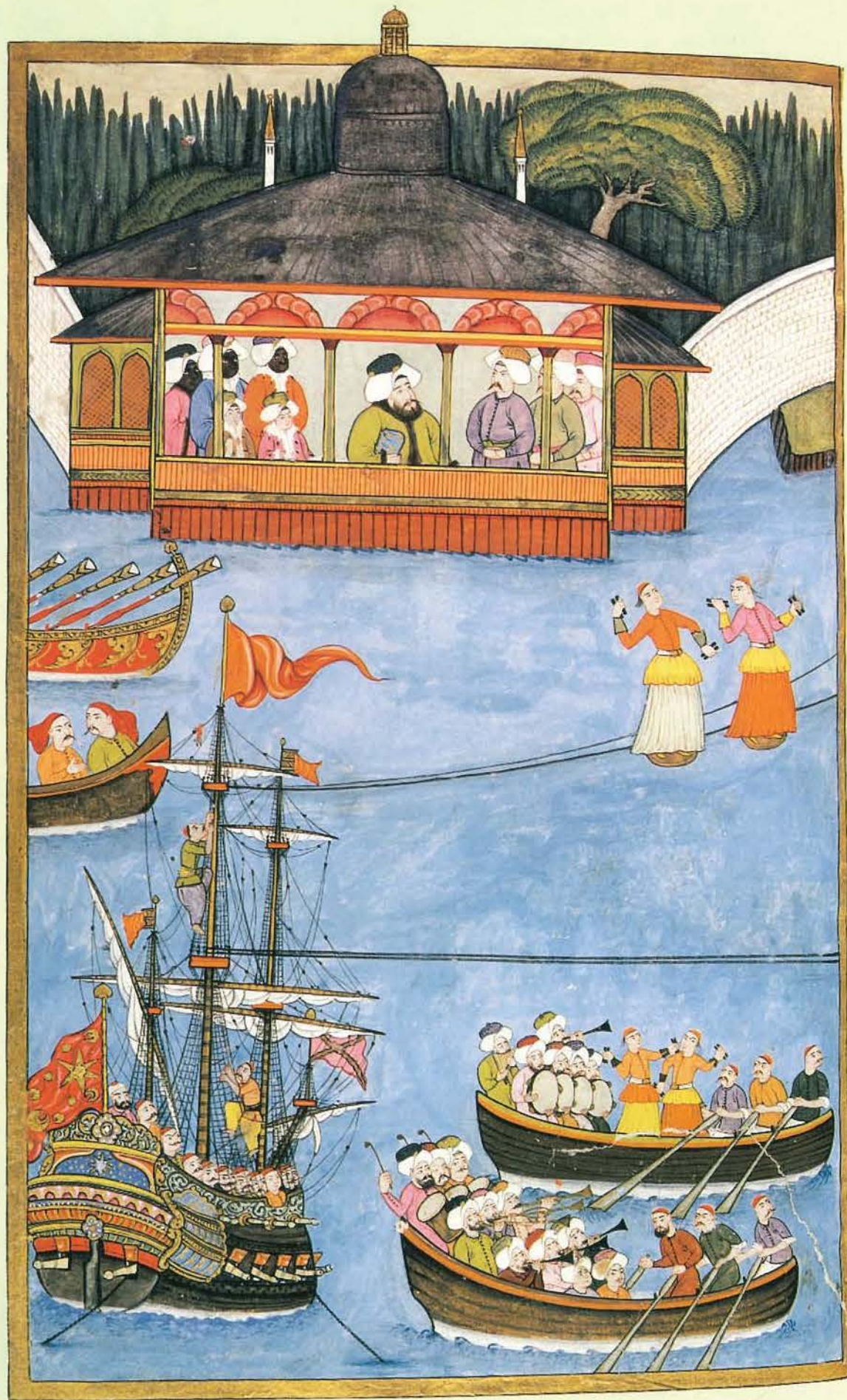
Cumhuriyet döneminde, 1924 yılında Türk-İngiliz Musul Meselesi Konferansı'nın da toplandığı Aynalıkavak Kasrı uzun bir süre Deniz Kuvvetleri'nin denetimi altında kaldıktan sonra, Milli Saraylar İdaresi'ne geçmiş ve yeniden onanlarak ziyarete açılmıştır.

5 Divanhane'nin revzenli tepe penceresi.

6 Duvarlarında dönemin ünlü şairi Enderuni Fazıl'ın mısralarıyla Aynalıkavak Kasrı Divanhanesi.

7 Solda yer alan bir kapıyla Divanhane'ye bağlanan Aynalıkavak Kasrı Beste Odası.

Sarayın Mimari Özellikleri

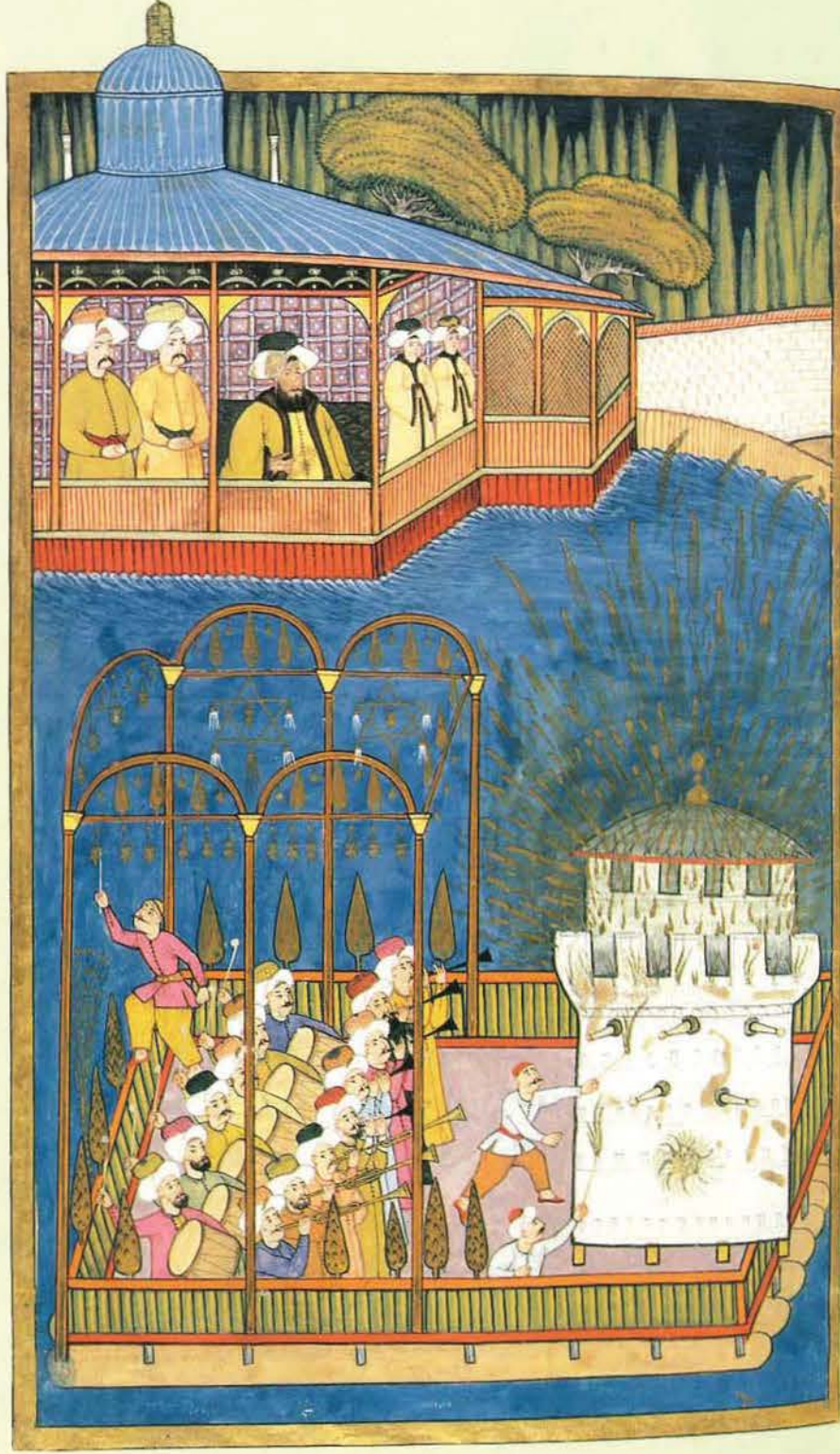
Eskiden oldukça geniş bir alana yayılan Aynalıkavak Sarayı'nın arazisi ve bahçesi üzerinde, önce II. Mahmud (1808-1839) döneminde bir takım sanayi yapıları yükselmeye koyulmuş, bu durum II. Abdülhamid zamanına kadar sürmüştür. Önce, H. 1236 (1820/21) yılında, Bahriye için sekiz değirmen taşı bulunan bir değirmen ile fırın ve ambarın yapımına girilmiş, ve inşaat kitabesine göre H. 1247 (1831/32) yılında tamamlanmıştır. Sonradan yanan bu fırın ve değirmen, H. 1301 (1883/84) yılında yeniden inşa edilmiştir.

Aynı arazide, H. 1249'da (1833/34), tel çekmeye mahsus bir Haddehâne ile makine ve personel daireleri, bir de Haddehâne Mektebi denilen bir teknisyen okulu yapılmıştır. Bunlara H. 1249'da (1833/34) dökümhane ve demirhane, H. 1267 (1850/51) yılında, "Valide Kızağı", "Taşkızak", "Ağaçkızak" adlarıyla üç gemi çekek yeri ve bir kazan atölyesi, H. 1305'de de (1887/88) çelik fırını ve modelhâne inşa edilmiş, böylece o güzel kuru ve bahçeler, sanayi yapıları uğruna feda edilmiştir.

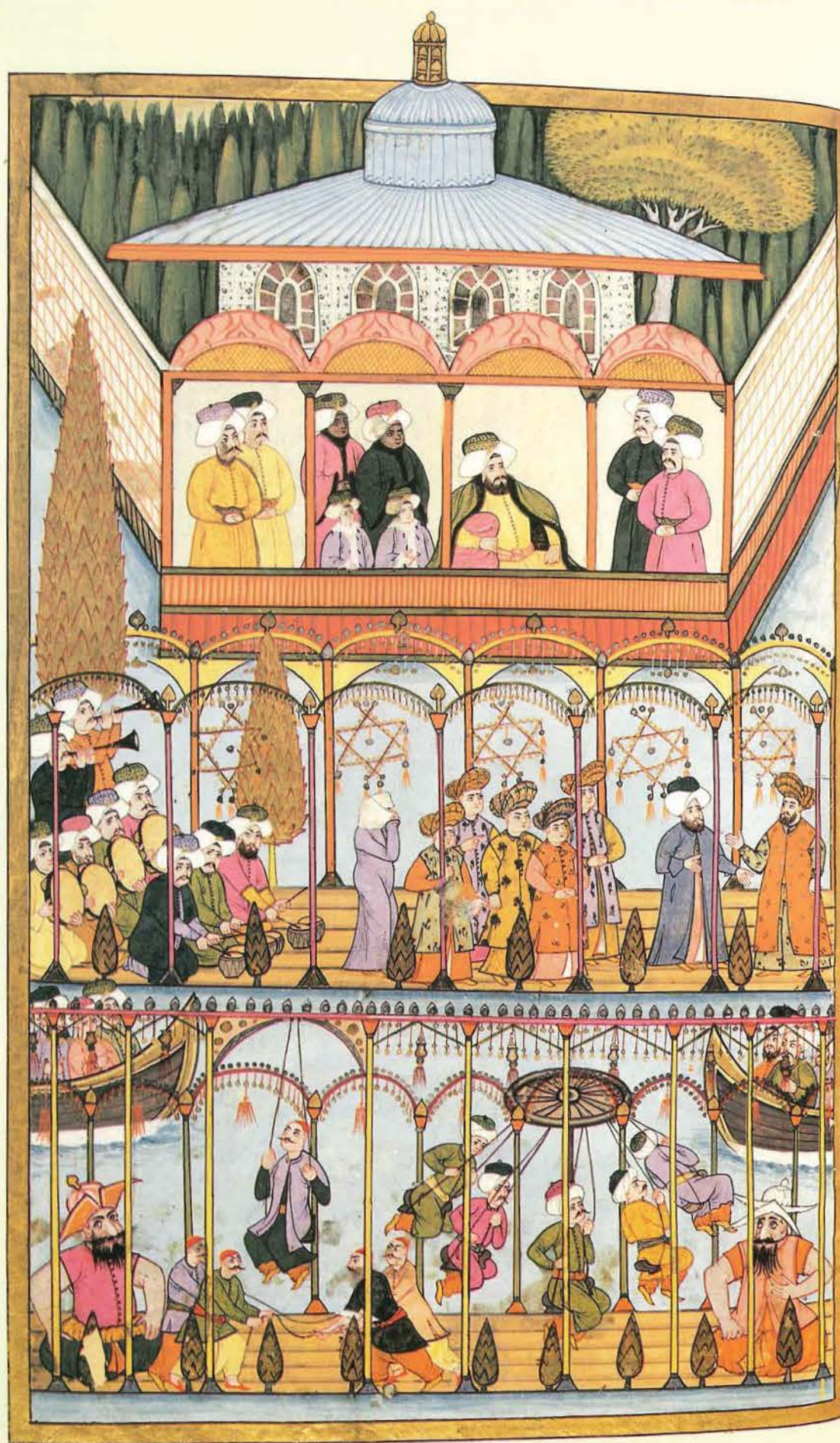
Aynalıkavak Sarayı'nın, eski dönemlerde kıydan arka sırtlara kadar uzanan ve Haliç boyunca iki yana yayılan büyük bir koruluğu bulunuyordu. Ağaçlar arasında, Hasoda Kasrı'ndan başkaca, su üstüne çıkmalı bir köşk, bir hamam, muhtelif hizmet binaları yükseliyordu. Çevresi yüksek duvarlarla çevrili olan saray arazisinin içinde birkaç havuz bulunduğu gibi, Hasköy taraflarında, saltanat kayıklarına mahsus küçük bir liman da vardı. Aynalıkavak Sarayı'nın en önemli bölümlerini gösteren resimler, Seyyid Vehbi'nin Surnâme'sini süsleyen minyatürlerdir. 18. yüzyıla ait bu resimlerde, padişah, kısmen su üzerinde kurulu, geniş saçaklı, cephesinde boydan boya kafesli bir hayat (veranda) bulunan bir köşkte, Haliç'te düzenlenen şenlikleri seyrederken görünmektedir. Minyatürden anlaşıldığı kadarıyla köşkün dış cephesi çinilerle kaplıdır. Bu kıyı köşkünün büyük salonunun ve bitişindeki hamamın içlerini, bütün ayrıntılarıyla betimleyen resimlerse, 1710'da geldiği İstanbul'da, son derecede değerli desenler gerçekleştirmiş olan yukarıda da bahsi geçen mühendis Loos tarafından çizilmiştir. Bu resimlerde, kasrın duvar, kubbe ve tavan süslemeleri, selsebil, pencere ve dolapları, ocak yaşmağı, duvar çinileri, hatta yerdeki halılar bile, ayrıntılarıyla gösterilmiştir. "Tersane

8 Surname-i Vehbi adlı yapıttan Haliç şenlikleri. Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı, y. 93 a.

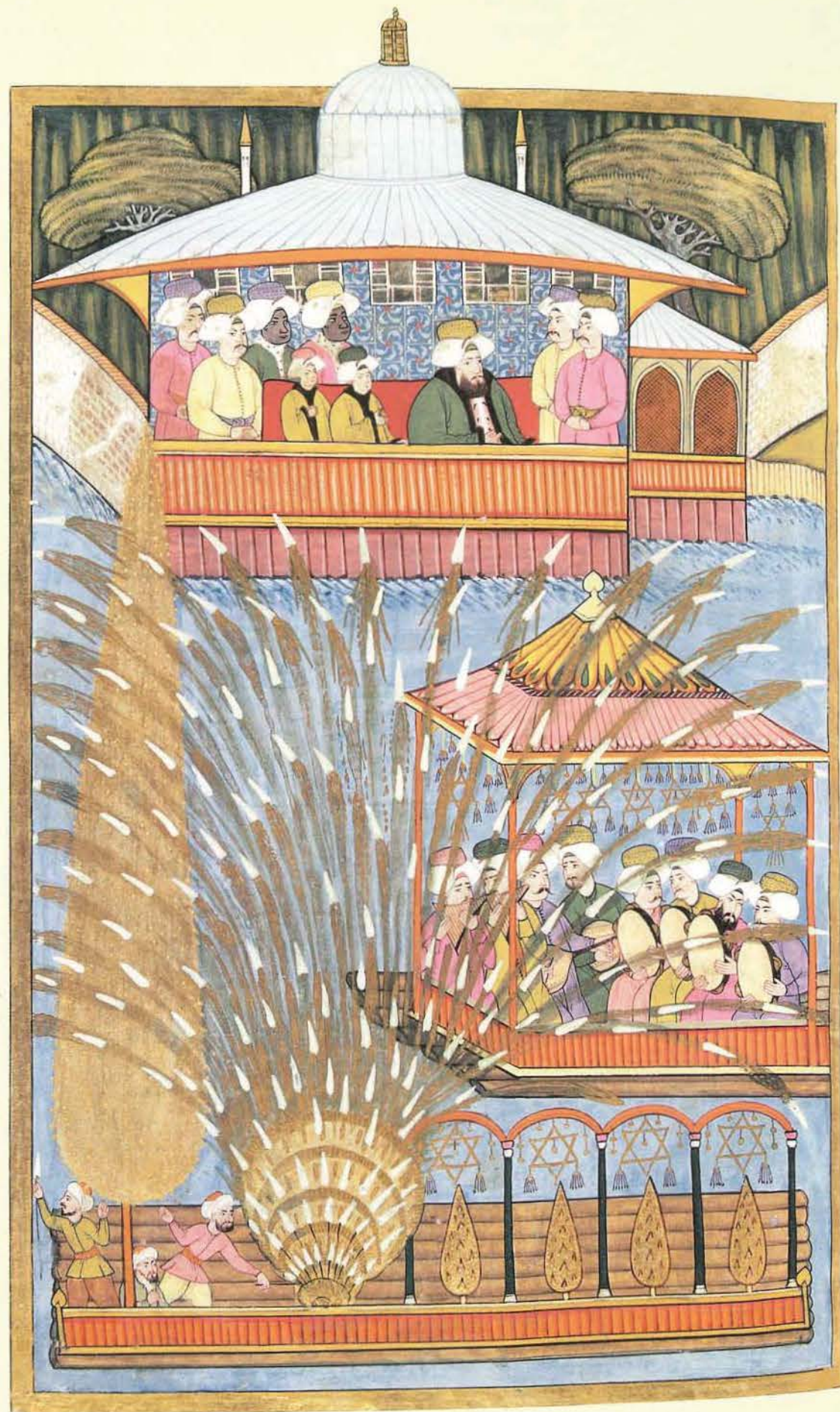
9 Aynı yapıttan Levni minyatürü. Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı, y. 113 a.

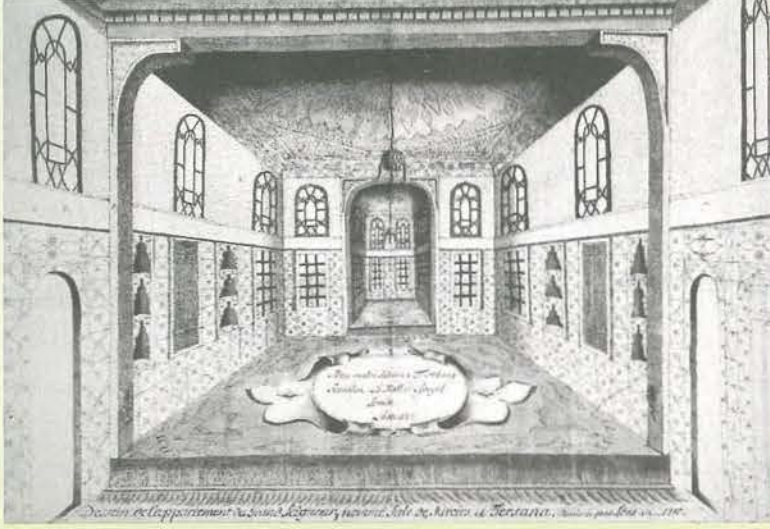

10 Surname-i Vehbi'den minyatür.
Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı, y. 90 a.

11 Aynı yapıt. Topkapı Sarayı Müzesi
Kitaplığı, y. 126 a.

12 Cornelius Loos'un deseninde
Aynalıkavak Sarayı'nda iç mekân
görünümü.

Saray'ında Kadın Sultan'ın Hamamı" kaydı ile, hamam planı, içi, çeşitli bölümleri, duvarlarındaki çiniler, tonoz ve kubbe işlemleri de kağıda geçirilmiştir. Loos'un desenlerinde, Aynalıkavak Sarayı'nın yalnızca bir pavyonu olan Hasoda Köşkü (veya Hünkâr Kasrı), 18. yüzyılda yapılan değişikliklerden önceki haliyle, I. Ahmed ve İbrahim'in zamanlarındaki görünüşü ile yer almaktadır. Loos'un İstanbul'da ve Osmanlı Devleti'nin başka yerlerinde çizdiği desenlerin çoğu seyahat dönüşü İsveç kralının yaşamakta olduğu Bender'de İsveçliler'le Osmanlılar arasında çıkan bir kargaşada baş gösteren bir yangında yanmıştır. Kurtulabilen birkaç resim Stockholm'da bulunmaktadır ve bunlar Aynalıkavak kasrının mimarisi hakkında çok değerli birer belge

teşkil ederler. Belki yananlar arasında da başka resimler vardı.

Fransız elçisi Comte Maria Gabriel de Choiseul-Gouffier'nin (1752-1817) büyük yapıtını süslemek üzere gravür olarak çizdirip yayımladığı resimlerdeyse, sahilsarayının 18. yüzyıl sonlarında Haliç'ten görünüşü izlenmektedir. Başka Batılı ressam da sarayın resimlerini yapmışlardır. Bunlar arasında orijinal renkli bir gravür, en güzellerindendir. 1822 yılında Paris'te yayımlanan ve İstanbul'a hiç gelmemiş iki sanatkarın imzasını taşıyan bu resim, muhtemelen Osmanlı başkentinde bir süre yaşamış bir gezgin ressamın çizdiği taslaklardan (eskiz) kopya edilmiştir. F. Hegi'nin (1774-1850) hak edip A. Noel'in (1752-1834) renklendirdiği bu resimde, akisleri suya vuran kıyı köşkü ile, ulu ağaçlar arasından farkedilen diğer köşk ve yapılar mükemmel surette görünmektedir.

Topkapı Sarayı'ndaki küçük bir çekmecenin dış yüzünü ve kapağını süsleyen desenler arasında, Aynalıkavak'ın da bir resmi vardır.

III. Selim döneminde, 1803 yılına kadar İstanbul'da kalan, saray ile yakın bağları olan ve hatı padişahın kızkardeşi Hatice Sultan'la (1768-1822) dostluk kurarak, onunla Latin harfleriyle mektuplaşan ressam ve mimar A. İ. Melling (1763-1831), büyük yapıtında, Aynalıkavak Sarayı'nı, ancak bir gravürünün kenarında göstermiştir.

Bütün bu minyatür, desen, gravür ve resimlerde, Tersane'nin genişletilmesinden önceki Hasbahçe Kasrı hakkında, oldukça yeterli bir fikir sahibi olabilmekteyiz.

Bunlar dışında, Aynalıkavak Sarayı'nın henüz bütünlüğünü koruduğu yıllarda yazılmış iki arşiv belgesi de, bu büyük kompleksin genel düzeni hakkında bilgi vermektedir. Bunlardan birincisi, H. 1180 (1766/67) tarihli ve "*Aynalıkavak Sarayı Hümayûn'unda vaki Balıkhane Kasrı tabir olunan Kasrı Hümayûn*" hakkındaki bir keşif raporudur. Bu belgede, ahşap kubbeli bir kasır ile bitişigindeki bir abdest odasından, iki tane Taht-ı Hümayûn Kasrı ve hamamdan söz edilmekte, bunların onarımı için gerekli ödenek gösterilmektedir. Saffet Bey (1869-1913) tarafından Bahriye Arşivi'nde bulunan H. 1120 (1805/06) tarihli ikinci belgeyse, sarayın yıkılmadan önceki durumunu ortaya koymaktadır. Bu keşif belgesine göre, o sıralarda Aynalıkavak Sarayı arazisi içinde üçü büyük, üçü küçük altı köşk bulunmaktaydı. Bunlardan dördü Harem'de, ikisi Mâbeyn'dedir. Büyük köşklere biri, çatısı kiremit örtülü, iki katlı Daire-i Hümayûn'dur ve 1162 zıra yer kaplamaktadır. İkincisi, kurşun örtülü, içi işlemeli ve kıyıda 264 zıra yer kaplayan Namazgah Köşkü'dür. Üçüncü köşk, 979 zıra büyüklüğündeki Hasoda Daire-i Hümayûnu'dur. Sarayın tamamı, 15.000 kare arşın büyüklüğünde bir alanı kaplamakta, arkada, setler halinde yükselen 9.000 kare arşın ölçüsünde bir bahçesi bulunmaktadır. Haliç'ten bakıldıkta, 4.300 arşın uzunluğundaki iki katlı harem dairesi görülmektedir. Kurşun kaplı kubbeli, alemleri ve feneri altın yaldızlı Hasoda'nın bir bölümü Divanhane'ye ayrılmıştır. Bu bölümün çevresinde, Enderun Dairesi ile hamam, daha ilerdeyse Silahdar Ağa ve Hasodabaşı Daireleri yer almaktadır. Hasoda Köşkü ile kıyı arasında, birbirlerine geçit ile bağlanmış küçük bir cami ve Namazgâh Köşkü bulunmaktadır. Kâgir Hazine Dairesi ile Hazine Ustalar Dairesi yanya-

13

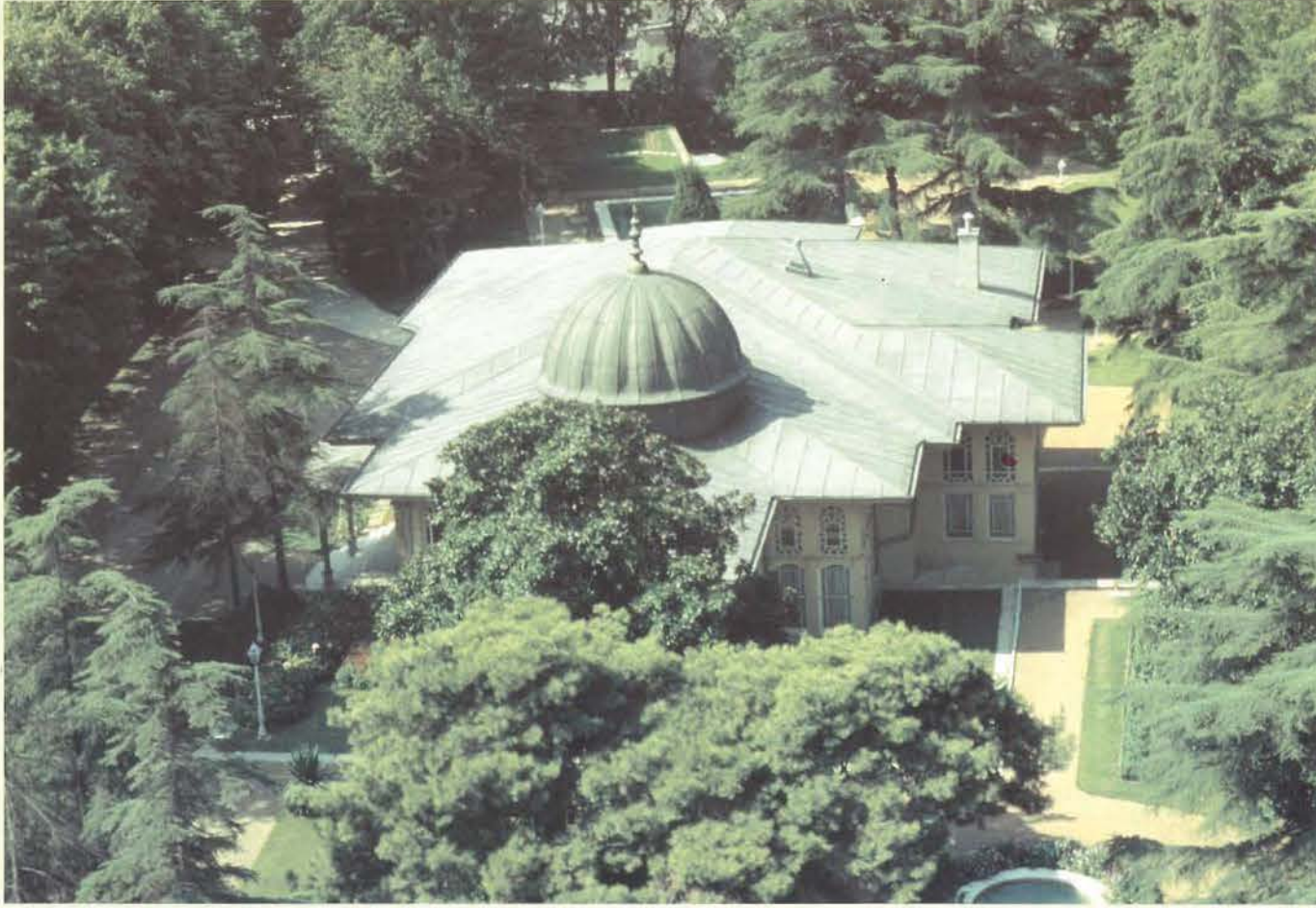
14

15

13-14-15 Topkapı Sarayı'nda bulunan çekmece Aynahkavak görünümleri.

16

17

18

nadır ve bunların yanibaşında Dartıssaâde Ağaları Dairesi vardır. Daha gerilerde de, Ağalar ve Bekçiler daireleri... Saray, meyilli bir arazi üzerine kurulu olduğundan setler halinde yükselmekte, dolayısıyla arkadaki binalar, hafta büyük havuz ile Haliç'ten görülebilmektedir.

Topkapı Sarayı olarak bilinen Saray-ı Cedid dışında, Haliç kıyısında en büyük saraya kompleksi olan Aynalıkavak veya Tersane Sarayı, yukarıda belirtildiği gibi, yenileşme ve tekniğin ülkeye girmesi için çabalayan III. Selim tarafından, tersanenin genişletilmesi uğruna feda edildi. Geriye yalnızca, büyük Hasoda Köşkü, içi yeni baştan düzenlenerek bırakıldı. Böylece, bu kasır, artık hünkârın, harem ve saray halkıyla birlikte ilkbaharda yerleşip Haliç'te, Okmeydanı'nda yapılan gösterileri izlediği bir yer olmaktan çıktı. Bir askeri sanayi merkezine dönüşen Hasaköy'de, ara sıra bu tesisleri ziyarete gelen padişahın kısa süre kaldığı bir "Biniş Kasrı"na dönüştü.

Aynalıkavak Kasrı, bugünkü biçimi itibarıyla, uzun bir eksen üzerinde bulunan çifte Divanhane çevresinde kuruludur. Eksen ve sofaların bir tarafında Arz Odası, iki oda, iki hela ve alt katta inen merdiven diğer tarafta yine iki oda, hela ve giriş sofası bulunmaktadır. Bina meyilli arazi üzerine kurulu olduğundan, altta bir bodrum katı vardır. Okmeydanı yönündeki Divanhane'nin dışında, ileriye uzanan ve III. Selim döneminde yapılmış bir sundurma, üzerindeyse dilimli, ahşap bir kubbe görülür. Daha eski tarihli yapı elemanlarının üzerine, III. Selim zamanında kaplama uygulanmış, yeni zevke göre alçı pencere, duvar ve tavan süslemeleri işlenmiştir.

16-17-18 Aynalıkavak Sarayı'ndan günümüze gelebilen tek yapı bugün Aynalıkavak Kasrı olarak anılıyor.

Sarayın eski eşyalarından, yalnızca büyük bir avize, değerli bir mangal ve altın yaldızlı bir sedir kalmıştır. Bugün izlenen eşyalar, kasır Bahriye Nezareti ve Deniz Kuvvetleri bünyesindeyken getirilmiş olup, oldukça yenidir.

Kasrın bahçesinin dışı açılan kapılarından Tersane Kapısı'nın üzerinde, pencereli ve yüksek kasnaklı bir kâgir mekân bulunmaktadır. Bu mekânın, padişahın tersaneyi seyredebilmesi için yapıldığı söylenmektedir. Bu ufak eklentinin Bizans mimarisi üslubunda oluşu, Türk sanatına 18. yüzyılda giren yabancı etkilerin bir işareti olarak kabul edilebilir. Bu pencereli kuleye çıkış o derece dar ve sıkıntılıdır ki, burasının padişaha mahsus olduğuna inanmak biraz zordur.

19

19 Aynalıkavak Kasrı'nda adını sedef kakmalı mobilyalarından alan "Sedefli Oda".

Kasrın önünde, eskiden etrafı parmaklıklarla çevrili olan, mermer rıhtımlı, büyük ve güzel bir havuz vardır. Bahçenin dışında, Okmeydanı Kapısı karşısında ve bugün yolun karşı tarafında yer alan bir namazgâh ile bir de güzel çeşme bulunuyordu. Namazgâh 27 Şubat 1956'da, yerine bir benzin istasyonu yapılsın diye mihrap taşı da kırılarak ortadan kaldırılmıştır. H. 1116 (1704/05) tarihli, Sultan III. Ahmed adına olan çeşmeyse, yarısına kadar toprağa gömülü olarak durmaktadır. Talik kitabesi, Dürri Ahmed Efendi'nindir. Bütün eldeki belgelerden ve bilinenlerin yardımıyla Prof. Sedat Eldem bu sarayın ve kasrın restitüsyonlarını ve rölövelerini çizerek yayınlamıştır.

20

21

20 Aynalıkavak Kasrı'nın Tersane yönünde bulunan salonu.
21 Divanhane'nin tavan bezemeleri.

Uzun yüzyıllar boyu, Haliç'in güzelliğine güzellik katan Aynalıkavak veya Tersane Sarayı'nın ihtişamından günümüze hiçbir iz kalmamışsa da, bugünün Aynalıkavak Kasrı, daha geç bir dönemden de gelse, o güzelliklerin son bir hatırası gibidir. Üstelik bu yapı, Türk köşk ve kasır mimarisinin, henüz eski geleneklerin kaybolmadığı son ve çok başarılı örneklerinden biri oluşuyla da sanat tarihimizde özel bir yere sahiptir.

22 Divanhane'den süsleme örnekleri.

KAYNAKÇA

- AHMET VASIF EFENDİ, *Mebâsinü'l-Âsar ve Hakaikü'l-Abbâr* (yay. Müçteba İlgürel), İstanbul, 1978, bkz. Indeks.
- ALPAGUT, A.Haydar, *Marmara'da Türkler*, İstanbul, 1941.
- DE LA MONTAYE, Aubry, *Voyages en Europe, Asie et Afrique...*, La Haye, 1727: İng. Travels throu gh Europe, Asia..., London, 1730/32.
- DERMAN, Uğur, "Benzeri Olmayan Bir Sanat Albümü Gazneli Mahmud Mecmuası", *Türkiyemiz*, sayı 14 (1974), s. 17-21.
- ELDEM, Sedat Hakkı, *Köşkler ve Kasırlar*, C. II, İstanbul, 1974.
- EVLIYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme*, İstanbul, 1314.
- EVLIYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme II* (yay. Z. Danışman), İstanbul, 1969.
- EYİCE, Semavi, "Bizans Hastanelerine Dair", *TAÇ*, I/3 (Eylül), 1986, s. 5-15.
- EYİCE, Semavi, "Aynalıkavak Sarayı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IV, s. 264-266.
- EYİCE, Semavi, "III. Selim'in Tekniğe Feda Ettiği Eser Aynalıkavak Kasrı", *Sanat Dünyamız* (Yapı Kredi Bankası Yay.), Yıl 14, Sayı: 37, Temmuz 1988, s. 24-31.
- EYİCE, Semavi, "18. Yüzyılda İstanbul'da İsveçli Cornelius Loos ve İstanbul Resimleri (1710'da İstanbul)", *18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı*, (Sanat Tarihi Derneği Yayını: 3), İstanbul, 1998.
- KOÇU, Reşat Ekrem, "Aynalıkavak Sarayı", *Türkiyemiz*, Sayı: 5 (1971), s. 20-26.
- KONYALI, İ. Hakkı, "Aynalıkavak Kasrı", *Tarih Hazinesi II*, Sayı: 13 (1951), s. 161-172.
- MELLING A.I., *Voyages pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*, Paris, 1819, lev. 17 ve açıklaması (tıpkı basımı, İstanbul, 1969).
- ÖNER, Sema, *Aynalıkavak Kasrı*, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1994.
- RENDİ, Günsel, "Topkapı Sarayı Müzesindeki Dört Manzaralı Yazı Çekmecesi", *Sanat Dünyamız*, Yıl 3, Sayı: 9, Ocak 1977, s. 2-7.
- ŞEHİSÜVAROĞLU, H., Aynalıkavak mad., *İstanbul Ansiklopedisi*, C. III (1960), s. 1610-1615.
- TANIŞIK, İ. Hilmi, *İstanbul Çeymeleri II*, no. 33., İstanbul, 1945.
- TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Mimarlığında Batılaşma Dönemi Balyan Ailesi*, İstanbul, 1981.
- WESTHOLM, A., *Cornelius Loos*, Stockholm, 1985.